

**Шевченківський ювілей 1914 р.
в Інституті князя Безбородька**

У статті розглядається маловідома подія нелегального пошанування пам'яті Тараса Шевченка студентами Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька в 1914 р. Також простежено розслідування факту відсилання студентами вітальної телеграми Шевченківському комітету до Києва.

Ключові слова: Шевченківський ювілей, Історико-філологічний інститут, вечір пам'яті.

В статье рассматривается малоизвестное событие нелегального чествования памяти Тараса Шевченко студентами Нежинского историко-филологического института князя Безбородко в 1914 г. Также исследован факт отсылки студентами приветственной телеграммы Шевченковскому комитету в Киев.

Ключевые слова: Шевченковский юбилей, Историко-филологический институт, вечер памяти.

The article reviews a little known event of Taras Shevchenko illegal commemoration by the students of Nizhyn Bezborodko history and philology institute in 1914. Also the fact has been traced that a greeting telegram was sent to Kyiv's Shevchenko committee by students.

Key words: Shevchenko anniversary, history and philology institute, commemoration meeting.

У Російській імперії ім'я Тараса Шевченка асоціювалося з найбільшими ворогами самодержавства. Заборонялося не тільки його слово, але й навіть панахиди по Шевченку, щоб витравити в народі пам'ять про пророка. Так, наприклад, коли елизаветградські селяни попрохали дозволу на таку панахиду в одеського архієпископа Назарія, той відповів їм: "О хулители пречистой Божией Матери Тарасе Шевченко молиться усердно нужно, но по совести, чтобы Бог ему простил гнусные писания его; но панахиды пригласите служить у себя на дому, а не в церкви" [1].

І за життя і після смерті Тараса Шевченка видання його творів цензурувалися, вилучалися з продажу і заборонялися. Починаючи з 1905 р., прогресивна громадськість робила неодноразові спроби розірвати це зачароване коло замовчування і демонізації Шевченка з боку імперських властей. Дещо вдалося зробити

стосовно публікацій деяких заборонених творів поета. Крім того, ще 1904 р. з ініціативи земського зібрання міста Золотоноша при Київській міській думі було створено комітет зі спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві, а в 1906 р., з височайшого дозволу, розпочався збір пожертв. Комітет очолив київський міський голова, а членами його стали гласні міської думи [2]. До комітету допускалися особи та установи, які вносили від 1 тис. карбованців і більше. Але справа затягувалася через незадоволення результатами конкурсів проектів пам'ятника, через дискусії щодо місця його встановлення та інше.

Нове дихання в роботу громадськості з увічнення пам'яті надали плани відзначення в 1911 р. 50-річчя від дня смерті Кобзаря. Підготовка до цього з самого початку проходила під знаком пошанування Тараса Шевченка як натхненника українського національно-політичного руху. В українській пресі поета називали "винятковим явищем в історії всіх часів і народів" та "організатором української нації" [3]. Проведення урочистостей брав на себе київський Український клуб на чолі з головою клубу композитор Микола Лисенко.

Майбутні урочистості готувалися по всій Україні. Не залишився осторонь цього і ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька. Так, зокрема, на засіданні історико-філологічного товариства інституту 6-го грудня 1910 р. його секретар Петро Заболотський запропонував відзначити урочистими засіданнями 50-річчя визволення селян і 50-річчя від дня смерті "вдохновенного певца України и ее народного горя Т. Г. Шевченка". Товариство підтримало цю пропозицію і ухвалило розпочати підготовку [4]. Проте і цього разу влада унеможливила як урочистості (у тому числі і в Ніжині), так і відкриття пам'ятника в Києві.

Ще більші пристрасті розпочалися на початку 1914 р., коли було зроблено спробу відзначити 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Справу підготовки урочистостей взяла на себе міська дума Києва, яка асигнувала на це 5 тис. крб. Гласні думи запропонували створити комісію для підготовки програми урочистостей. Планувалося нарешті поставити і пам'ятник поету. До роботи долучилися органи самоврядування інших міст України і загалом Росії.

Разом з тим київський клуб російських націоналістів на чолі з А. Савенком виступили проти нібито планованих спроб надати урочистостям політичного антиросійського характеру: *"Шайка мазепинцев как зарубежных, так и российских, являющаяся*

инициатором почитания памяти Шевченко, читит его не как поэта, а исключительно как политического деятеля, как заклятого врага единой и нераздельной России" [5]. У відповідь на такий демарш російських націоналістів міністр внутрішніх справ надіслав на місця циркуляр, у якому рекомендував губернаторам уникати офіційного характеру урочистостей. Це означало їх фактичну заборону.

11-го лютого група депутатів Державної думи подала запит стосовно заборони. Надалі протягом декількох тижнів у Думі відбулося п'ять засідань (11 лютого, 12 лютого, 19 лютого, 26 лютого і 5 березня 1914 р.), на яких багато депутатів таврували політику імперської влади. Зокрема, депутат І. Туляков (від області війська Донського), виступаючи 19 лютого на засіданні Думи дуже влучно охарактеризував політику царизму стосовно України: *"Венок терновый он получил еще при жизни, а теперь, через много лет после его смерти, мы присутствуем при акте безславной мести со стороны русского правительства всему украинскому народу за то, что он дал жизнь Тарасу Шевченко"* [6].

Проте, як і очікувалося, уряд імперії нічого не збирався змінювати в своїй національній політиці. Особливо це стосувалося освітньої політики царизму. Відповідно до вже згаданого циркуляру міністра внутрішніх справ попечитель Київського навчального округу видав своє розпорядження від 24 січня 1914 р., яке було розіслане по всіх навчальних закладах. У цьому розпорядженні вказувалося наступне: *"Как усматривается из газетных сообщений, различные городские и земские управления, вырабатывая план предстоящего 25 февраля сего года празднования столетней годовщины рождения малорусского поэта Т. Г. Шевченко, предлагают привлечь к этому празднованию в той или иной форме также и народную школу"* [7]. Директору Інституту князя Безбородька наказувалося *"не допускать как распространения тенденциозной украинской юбилейной литературы среди учащихся, так и вообще каких-либо отступлений от обычного хода будничной учебной работы в день Шевченковского юбилея во вверенном Вам учебном заведении"* [8]. Таким чином, будь-які заходи, пов'язані із вшануванням пам'яті Тараса Шевченка, були унеможливлені, а ті, хто вирішив не зважати на заборону, ризикували багато чим.

Нагадаємо, що Історико-філологічний інститут у Ніжині мав загальноімперське значення і був закритим навчальним закла-

дом з інтернатом і повним державним утриманням студентів. Серед його вихованців переважали росіяни, а українці ніколи не були більшістю. Отримуючи гарну освіту, студенти загалом мали критичне ставлення до російської дійсності. Особливо це було помітно після революції 1905–1907 рр. Студенти були досить чутливими до резонансних політичних подій в імперії і, незважаючи на заборони студентських зібрань, намагались у різний спосіб висловити або протест проти політики царизму, або співчуття і солідарність з тими, кого влада переслідувала. Інакше кажучи, опозиційні настрої ніжинського студентства були співзвучні зростаючим революційним тенденціям у державі. Так, зокрема, було і у випадку зі стихійним студентським мітингом в інституті 9 листопада 1910 р. у зв'язку зі смертю Льва Толстого [9].

Коли студентам інституту стало відомо про заборону офіційного святкування Шевченківського ювілею, то вони вирішили організувати це нелегально. Цікаво, що відразу виникло два осередки підготовки до відзначення ювілею – серед росіян і серед українців, які аж до 20-х чисел лютого 1914 р. не підозрювали про паралельну підготовку вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Як згадував у своїх спогадах М. І. Митрофанов, у їхній кімнаті гуртожитку інтернату переважали росіяни, а був тільки один українець. Тоді як в іншій переважали українці. Обидві групи встановили між собою контакти і провели переговори стосовно планованого заходу. На переговорах домовились не об'єднувати разом обидва вечори, а провести їх нарізно з конспіративних міркувань і через відсутність достатньо великого приміщення [10].

До шести мешканців кімнати Митрофанова додалися ще два студенти-росіяни, які проживали не в інтернаті, а в місті. Студент-українець І. Дума висловив готовність бути доповідачем. У росіян вечір пам'яті Тараса Шевченка відбувся 24 лютого, напередодні дня народження поета, оскільки І. Дума хотів бути присутнім також на вечорі у студентів-українців 25 лютого. Увечері 24 лютого, коли зібралися всі запрошені, Н. Митрофанов відкрив урочистості і сказав вступне слово. Уставанням студенти вшанували пам'ять Т. Шевченка. З промовою про Шевченка виступи І. Дума, декламуючи багато творів поета. Особливий наголос він зробив на творах, присвячених знедоленому люду і боротьбі українського народу за свою свободу. Доповідач наголосив на глибокій вірі Шевченка в те, що народ неодмінно завоює собі свободу. І. Дума завершив промову, прочитавши "Заповіт". Його

повний текст, за словами М. Митрофанова, справив на присутніх неабияке враження тому, що середина вірша у підцензурних виданнях творів Т. Шевченка неодмінно вилучалася, а саме від слів "Як понесе з України У синєє море Кров ворожу..." і до слів "І вражою злою кров'ю Волю окропіте" [11].

На вечорі були присутні росіяни Микола Митрофанов, Анатолій Рябов, Сергій Суєтін, Микола Садовський, Олександр Зарубкінський, Іван Дижін, Євген Золотов, Михайло Магнітський і українець Іван Дума. За свідченням М. Митрофанова, Шевченківський вечір став для них дуже важливою віхою в знайомстві з літературою, історією, культурою українського народу [12].

Наступного дня, 25 лютого (9 березня), в іншій кімнаті гуртожитку інтернату відбувся вечір, організований студентами-українцями. Були присутніми близько 30-ти студентів. Організаторами його були Михайло Гардецький, Іван Капустянський, Никанор Вишневський, Дмитро Заліський, Опанас Білич, брати Петро і Микола Волинські і вже згаданий Іван Дума. Доповідь зробив Микола Волинський. Після цього студенти проспівали "Заповіт", "Думи мої, думи мої...", дві пісні з поеми "Гамалія", прочитали уривки з поеми "Сон" і поему "Чернець" [13].

Так ніжинські студенти вшанували пам'ять великого Кобзаря в дні його сотих роковин від дня народження. Проте історія цього святкування ще не була завершена. Урочистості 24 і 25 лютого 1914 р., зважаючи на їх конспіративний характер, здавалось, не вийшли за межі інституту, оскільки по Ніжину ніякого розголосу не було. Але можна припустити, що інститутське начальство про це могло знати, однак зробило вигляд начебто нічого протизаконного не сталося. Все-таки в 1913 – на початку 1914 р. передова громадськість готувалась до офіційних урочистостей і була велика ймовірність такого пошанування Тараса Шевченка. Мало хто міг припустити, що влада заборонить столітній ювілей фактично у будь-якій формі. Викладачі інституту планували на засіданні історико-філологічного товариства заслухати доповіді викладачів і, можливо, реферати студентів. Серед викладачів не спостерігалось великоруського шовінізму, а їхні політичні уподобання були радше ліберальними. Те ж саме можна сказати і про директора інституту Йосифа-Ернеста Леціуса, на лібералізм якого і близькість до професора М. Грушевського (під час його роботи в Київському університеті) скаржились шовіністи і чорносотенці.

Є підстави стверджувати, що мало місце замовчування адміністрацією інституту факту вшанування студентами пам'яті

Т. Шевченка. Архівні документи засвідчують, що 5 липня 1914 р. попечитель округу надіслав директору Леціусу повідомлення про те, що 25 лютого студенти інституту Дмитро Заліський, Дмитро Свістельников і Микола Данчевський надіслали до Київських українських організацій вітальну телеграму у зв'язку із Шевченківським ювілеєм і попросив директора з'ясувати, як і що у цій справі [14].

З протоколу допиту Д. Свістельникова з'ясовується, що у лютому 1914 р. газета "Киевская мысль" повідомляла, що Київський Шевченківський комітет отримав у дні ювілею вітальну телеграму від студентів-українців Ніжинського історико-філологічного інституту. Попечитель округу став вимагати від директора Леціуса пояснень. Леціус, у свою чергу, доручив ніжинському поліцмейстеру з'ясувати по суті справи. З'ясування обставин та імен авторів телеграми було доручено приставу 2-ої дільниці Троїцькому. Він встановив, що цими студентами були Данчевський, Заліський і Свістельников [15].

Всі три студенти засвідчили тоді директору інституту, що ніякої телеграми вони не посилали. І це була правда. Невідомо, яким чином пристав Троїцький виявив ці прізвища. Оскільки ці студенти не визнали свого авторства телеграми, то директор і не повідомляв про це попечителю округу, який 5 липня і 30 вересня повторно прохав прискорити з'ясування справи. Тут варто нагадати, що в липні 1914 р. розпочалася Перша світова війна і в директора Інституту з'явилася безліч іншого клопоту. Проте пошуки "врага внутрєнного" продовжувалися і далі. До речі, німець за походженням Й.-Е. Леціус сам став жертвою антинімецької істерії в Російській імперії і восени 1914 р. був звільнений з посади директора [16].

Улітку 1915 р. почався своєрідний другий етап пошуку авторів телеграми. На той момент Заліський і Свістельников закінчили інститут (ще в 1914 р.) і працювали за отриманими направленнями, а Данчевський закінчив навчання в 1915 р. 7 липня 1915 р. судовий слідчий здогадався відвідати Ніжинську поштово-телеграфну контору і подивитися на ту телеграму, яка була відіслана (як виявилось) 24 лютого о 3-й год. 50 хв. дня до редакції київської газети "Рада". Текст був написаний на "осьмушке" (1/8 аркуша) білого паперу і наклеєний на бланк телеграми та містив 31 слово, а саме: *"Киев, Редакция Рады Б-Подвальная 6 Разом зо всією Україною співаємо гімн Тарасові Шевченкові і протестуємо проти того насильства і закидання болотом пам'яті нашого генія,*

яке чинять вороги Ніжинські студенти українці". Під текстом було проведено горизонтальну лінію, під якою було зазначено: "Николай Константинович Волинский" [17]. Ось так просто було встановлено автора цієї сміливої телеграми. Микола Волинський, усвідомлюючи можливі наслідки, все ж не побоявся написати своє ім'я під текстом телеграми.

11 липня 1915 р. судовий слідчий провів очну ставку між Миколою Волинським і поштовим чиновником Федором Білоровським, проте подавача телеграми за давністю часу Білоровський не міг впізнати. Микола Волинський визнав тоді ж своє авторство телеграми і заявив, що від імені Заліського, Свістельникова і Данчевського її не посилав, а послав від імені інших осіб [18].

Оскільки за Статутом інституту студентам заборонялося займатися політичною діяльністю, а справа з телеграмою мала політичний характер, то Микола Волинський, не чекаючи наказу про своє виключення з інституту, 1 вересня 1915 р. написав заяву про своє звільнення і видачу документів про прослуханий ним курс наук за третій курс. Прикметним є те, що у свідоцтві, виданому М. Волинському, є така фраза: "*Во время учения в Институте поведения был отличным*" [19].

Таким чином, відлуння від нелегального пошанування Тараса Шевченка ніжинськими студентами тривало аж півтора року до осені 1915 р. Боротьба царизму проти українського національного руху не знала перепочинку, а в роки війни ще більше посилилася. Проте зерно правди і волі, посіяне Тарасом Шевченком, не пропало марно, а зійшло. Мрія поета про Україну як "*сем'ю велику, сем'ю вольну, нову*" здобувала все більше щирих прихильників.

Література

1. Стенографический отчёт Государственной думы. Четвёртый созыв, сессия вторая. – Заседания 29–52 (с 22 января по 19 апреля 1914 г.). – СПб., 1914. – Ст. 1185.
2. Олійник В. Во дні "немудрого" царя / В. Олійник // Дзеркало тижня. – 2014. – 6 березня. – С. 9.
3. Цит. за: Лихутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / И. В. Лихутина. – М., 2003. – С. 136.
4. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1334, оп. 1, спр. 46, арк. 4–5 зв.
5. Цит. за: Лихутина И. В. Вказ. праця
6. Стенографический отчёт ... – Ст. 917.

7. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1901, арк. 5.
8. Там само, арк. 5.
9. Дет. див. : Карпеко А. А. Там, где учился Гоголь. Рукопис / А. А. Карпеко // Музей історії Ніжинської вищої школи. – С. 203–213.
10. Митрофанов Н. И. О Шевченковском дне в 1914 г. (Воспоминания). Рукопис / Н. И. Митрофанов // Музей історії Ніжинської вищої школи. – С. 5–6.
11. Там само. – С. 8–9.
12. Там само. – С. 10.
13. Самойленко Г. В. Т. Шевченко і Ніжинська вища школа / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2013. – С. 108.
14. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1955, арк. 57.
15. Там само, арк. 61.
16. Дет. див. : Моціяка П. П. Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів / П. П. Моціяка. – Ніжин, 2011. – С. 153–177.
17. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1955, арк. 57.
18. Там само, арк. 63.
19. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1964, арк. 20.